

تاریخ دریافت: ۹۲/۲/۳

تاریخ پذیرش: ۹۳/۳/۲۷

تحلیلی بر برنامه‌های درسی نظام آموزش عالی در افزایش جامعه‌پذیری سیاسی دانشجویان (مطالعه موردی، دانشجویان علوم سیاسی دانشگاه شیراز)

سید جواد صالحی *

چکیده

جامعه‌پذیری سیاسی فرایندی مستمر و پویا است که براساس آن، نهادهای اولیه و ثانویه در مراحل مختلف زندگی بر گرایش‌ها و دیدگاه‌های سیاسی شخص اثر می‌گذارند و در تصمیم‌گیری‌های مربوط به حوزه سیاست، عامل کم و بیش تعیین‌کننده‌ای به شمار می‌رود. بستر اصلی و مناسب مطالعه جامعه‌پذیری سیاسی، فرهنگ سیاسی آن جامعه است. لذا جهت‌گیری‌های فرد به سیاست می‌تواند تا حد زیادی از شخصیت وی و فرهنگی که بر او سلطه دارد، ناشی شود. در این راستا هدف از پژوهش حاضر "تحلیلی بر برنامه‌های درسی نظام آموزش عالی در افزایش جامعه‌پذیری سیاسی دانشجویان علوم سیاسی دانشگاه شیراز" است. پارادایم حاکم بر پژوهش پارادایمی ترکیبی است. ابزار گردآوری داده‌ها پرسشنامه محقق ساخته مشتمل بر سوالات بسته و باز است. جامعه مورد بررسی دانشجویان کارشناسی و کارشناسی ارشد رشته علوم سیاسی دانشگاه شیراز می‌باشد ($N=180$) که از طریق جدول مورگان حجم نمونه ۱۱۸ نفر تخمین زده شد. نرم افزار مورد استفاده در بخش کمی SPSS و در بخش کیفی از نرم افزار تحلیل داده‌های کیفی NVivo استفاده شد. یافته‌ها حاکی از آن است که برنامه‌های درسی رشته علوم سیاسی بیشتر بر القای مفاهیم "افزایش حس وفاداری نسبت به نظام" و "چگونگی نحوه ارتباط دانشجویان با نهادهای سیاسی" تاکید داشته و مفاهیمی مانند "جهت‌گیری وابستگی حزبی" و "نظم دهی به رفتار سیاسی" کمتر مورد توجه بوده است.

واژگان کلیدی: جامعه‌پذیری، جامعه‌پذیری سیاسی، نظام سیاسی، نظام آموزش عالی، علوم سیاسی

مقدمه

انسان فعلیت یافته در جامعه محصول کنش متقابلی بین محیط طبیعت و وراثت از یکسو و محیط فرهنگی و اجتماعی می‌باشد؛ فرایندی که متکفل برقراری این ارتباط و فعلیت دهی و شکوفاسازی یا احیاناً سرکوب و پرورش ناموزون سرمایه‌های طبیعی و زیستی، ظرفیت‌های ژنتیک و قابلیت‌های وجودی انسان می‌شود، به زبان جامعه‌شناختی، جامعه‌پذیری^۱ یا اجتماعی شدن است (شربتیان، ۱۳۹۲). جامعه‌پذیری فرایند پویا، مداوم و اجتناب‌ناپذیر یادگیری الگوهای فکری و رفتاری، شیوه‌های زندگی، خلق و خوی جمعی و شکل‌گیری "من اجتماعی، دست‌یابی به "خود" یا آگاه شدن از خود به عنوان یک موجود دارای هویت مشخص و مستقل، گره خوردن عمیق و وثیق فرد با جامعه و نسل‌های پیشین، بازتولید جامعه از طریق افراد و ضامن استمرار و پیوستگی خطی جامعه در توالی نسل‌های مختلف است. این مفهوم متضمن فرایند اخذ اعتقادات، گرایش‌ها، ارزش‌ها، هنجارها و عادات از فرهنگ یا فرایند آموزش راه‌های زندگی کردن در جامعه، شخصیت‌یابی و بسط ظرفیت‌های وجودی در راستای انجام وظایف فردی و ایفای عضویت اجتماعی است (شرف‌الدین، ۱۳۹۱).

بر این اساس جامعه‌آمعادل society است که از ریشه لاتین socio به معنی اتحاد یا پیوستن به یکدیگر ساخته شده است و جامعه به گروهی از مردم گفته می‌شود که در یک قلمرو جغرافیایی مشخص زندگی می‌کنند، فرهنگ مشترکی دارند و با مردمی که در همان قلمرو جغرافیایی زندگی می‌کنند، در مقایسه با مردم سرزمین‌های دیگر، کنش متقابل بیشتری دارند. براین اساس می‌توان گفت که سیمای مهم یک جامعه قلمرو جغرافیایی مشترک، فرهنگ مشترک و کنش متقابل است (عضدانلو، ۱۳۸۸). جامعه‌پذیری در جوامع گوناگون، به اعتبار قلمروهای مختلف تعلق، حضور و فعالیت اجتماعی، گونه‌های مختلفی همچون جامعه‌پذیری قومی، مذهبی، سیاسی، اقتصادی، شغلی، جنسی و... دارد. یکی از مهم‌ترین این انواع، جامعه‌پذیری سیاسی است که به نحوه ارتباط میان فرد با نهاد سیاست و قدرت و به بیان دیگر، به حوزه مدیریت کلان جامعه و سازمان‌های اجتماعی مربوط می‌شود

1. sociability

2. society

(شرف الدین، ۱۳۹۱). جامعه‌پذیری سیاسی^۱ امروزه یکی از مفاهیم بنیادین و مهم در علوم اجتماعی (به خصوص علوم سیاسی) و روان‌شناسی است به گونه‌ای که بر طبق آمارهای موجود گرایش‌های بسیاری در حال روی آوری به سمت آن هستند (چیلکوتل^۲، ۲۰۱۳)، بر کسی پوشیده نیست که ثبات یک نظام سیاسی اساساً تحت تاثیر رقابت و مشارکت سیاسی می‌باشد. رقابت و مشارکت سیاسی بر موثر بودن و مشروعیت یک نظام تاثیر خواهند گذاشت (آلموند و وبرا، ۱۹۶۳). تربیت سیاسی در جامعه باید تکیه بر محتوای سیاسی به مشارکت فعال و شهروندمداری نسل دانش پذیر جامعه کمک نماید (پوتیژن^۳، ۲۰۰۹). فرایند جامعه‌پذیری سیاسی در قالب برنامه‌ریزی درسی در بسترسازی سرمایه‌های انسانی و اجتماعی و فهم کنش متقابل جامعه آموزشی با حاکمیت نظام سیاسی می‌تواند به تثبیت نظام سیاسی کمک نماید. چنین برنامه‌ریزی باعث شکل‌گیری هویت سیاسی پویای شهروندان خواهد شد؛ که می‌تواند بر نگرش‌های عمیق و رفتارهای پایدار سیاسی نهادینه شده منجر شود (لیپست^۴، ۲۰۰۹). بر اساس دستاوردها تربیت سیاسی که در برنامه‌ریزی درسی می‌توان آن را مورد هدف قرار داد تاثیر پایدار مشارکت سیاسی درک و فهم نگرش دانش پذیران برای تجزیه و تحلیل جامعه سیاسی بسیار با اهمیت است، این فرایند بر اساس ارتقاء سواد سیاسی، توسعه پایدار سیاسی و حکمرانی مطلوب در سطح جامعه خواهد شد و به ثبات سیاسی پایدار جامعه کمک خواهد نمود (شربتیان، ۱۳۹۳). برنامه‌ریزی درسی دانشگاه‌های ما باید به گونه‌ای باشد که شیوه انتقال فرهنگ سیاسی را برای نسل نوجوان و جوان جامعه ما فراهم کند. این برنامه‌ها باید به توزیع الگوهای جهت‌گیرانه نسبت به موضوعات سیاسی در بین نسل دانش پذیر ما اهتمام ورزد که این جهت‌گیری‌ها در این برنامه‌ها عبارتند از:

اول) جهت‌گیری شناختی: به این معنا که آگاهی نسل دانش پذیر ما را از نظام سیاسی بدون اغماض‌های حزبی ارتقاء دهد و باور به این نظام و نقش‌هایی را که افراد و سازمان‌ها و نهادهای حاکمیت در این نظام ایفاء می‌نمایند، توسعه دهد.

1. political socializatio
2. chillcotle
3. Pottijn
4. Lipset

دوم) جهت‌گیری عاطفی: یا احساسات نسل جوان و نوجوان دانش‌پذیر جامعه آموزشی را نسبت به عملکرد نظام سیاسی مستحکم نماید.

سوم) جهت‌گیری ارزیابی: به این معناست که به قوه تجزیه و تحلیل نسل دانش‌پذیر جامعه را در مورد موضوعات سیاسی فعال کند (شربتیان، ۱۳۹۲).

بر این اساس جامعه‌پذیری سیاسی فرایند مستمر یادگیری است که به موجب آن افراد ضمن آشنا شدن با نظام سیاسی از طریق کسب اطلاعات و تجربیات به وظایف، حقوق و نقش‌های خویش، خصوصاً وظایف سیاسی، در جامعه‌ی می‌برند، در این فرایند ارزشها، ایستارها، نهادهای اعتقادات و آداب و رسوم، از جمله مسائل سیاسی، از نسلی به نسل دیگر انتقال می‌یابد و امکان دارد در جریان این انتقال تغییرات و یا تعدیل‌هایی نیز صورت پذیرد (کارگر، ۱۳۸۳) به عبارتی دیگر این فرآیند را چنین می‌توان عنوان نمود که «فرایندهای رشد که افراد از طریق آن‌ها، جهت‌گیری‌ها و انگاره‌های رفتار سیاسی خود را کسب می‌کنند» کریستنسن ام ریوم» و «رابرت اومک ویلیامز» جامعه‌پذیری سیاسی را یک جامعه متشکل سیاسی می‌داند که دارای همان نیازهایی است که فرد برای بقای خود به آن‌ها نیاز دارد و دارای عملکرد اضافی هم هست و آن جامعه‌پذیر کردن جوان‌ها از نظر سیاسی است لذا جامعه‌پذیری جوان‌ها از نظر سیاسی عبارت است از تحصیل و اکتساب تدریجی هنجارها، گرایش‌ها، و رفتار مورد پذیرش و معمول نظام سیاسی موجود (کارگر، ۱۳۸۳) محققان معمولاً دو روش آشکار و پنهان را در روش‌های جامعه‌پذیری مورد بررسی قرار می‌دهند. منظور از جامعه‌پذیری سیاسی آشکار، روشی است که در آن ارزش‌ها و احساسات معینی از نظام سیاسی، به طور مستقیم و واضح در ذهن افراد قرار داده می‌شود. در این روش برای انتقال ارزش‌ها ارتباط آشکاری میان ساختار سیاسی و افراد وجود دارد. آموزش رسمی در نهادهای آموزشی، سخنرانی و استفاده از وسایل ارتباط جمعی در مکان‌های عمومی برای تبلیغ ثبات سیاسی، تغییرات سیاسی و غیره، نمونه‌ای از راه‌های معمول در جامعه‌پذیری سیاسی آشکار است. منظور از جامعه‌پذیری پنهان یا غیرمستقیم، روشی است که با انتقال گرایش‌های غیرسیاسی که بر نقش‌ها و حقایق مشابه سیاسی اثر می‌گذارند، انجام می‌شود. این روش معمولاً اثری عمیق و ریشه‌ای دارد، ولی ممکن است که به صورت خودکار هم صورت بگیرد (نامی، ۱۳۸۱). به وسیله جامعه‌پذیری

سیاسی و دستیابی برکانال‌های انتقال فرهنگی جامعه، می‌توان وسایل تقویت آن دسته از ارزش‌هایی را که به ثبات واستحکام سیاسی جامعه کمک می‌کند فراهم آورد و از تغذیه آن دسته از هنجارهایی که به وحدت جامعه لطمه وارد می‌سازند و خطر از هم پاشیدگی فرهنگ سیاسی را افزایش می‌دهد پیش‌گیری کرد (اکبری، ۱۳۹۱). بعضی از محققین سعی کرده‌اند جامعه‌پذیری سیاسی را در سطح خرد و کلان تعریف کنند که مفهوم جامعه‌پذیری سیاسی در سطح خرد عبارت از روندی است که افراد هنجارها و عقاید و ارزش‌های جامعه‌ای را که در آن عضو هستند یاد می‌گیرند. در این دیدگاه در مورد عقاید اشخاص، نحوه برخورد آن‌ها با نظام سیاسی و اطلاعات افراد در مورد نظام و... تحقیق می‌شود. این در حالی است که در سطح کلان جامعه‌پذیری سیاسی نتایج و کارکردهای آن مورد توجه قرار می‌گیرد یعنی تحقیق در مورد نحوه انتقال ارزش‌های سیاسی که جهت‌گیری‌های افراد در مقابل نظام سیاسی را باعث می‌شوند. در سطح کلان بر نظام سیاسی به عنوان متغیر مستقل تاکید می‌شود و استمرار یا عدم استمرار رژیم‌های سیاسی یا توسعه رفتارهای مشارکتی ناشی از روند جامعه‌پذیری سیاسی مورد بررسی واقع می‌شوند (کارگر، ۱۳۸۳). به طور کلی کارگزاران جامعه‌پذیری سیاسی در سطح جامعه به دو دسته عمده تقسیم می‌شوند: الف کارگزاران اولیه: تماس‌های نزدیک و چهره به چهره میان افراد در خانواده، گروه دوستان، همسالان و ... را می‌توان کارگزاران اولیه جامعه‌پذیری سیاسی تلقی کرد. ب کارگزاران ثانویه: از آنجا که جامعه‌پذیری روندی است که تا پایان عمر ادامه دارد، کارگزاران ثانویه در آن بسیار زیاد هستند. از آن جمله می‌توان به مدارس و مؤسسات آموزشی (آموزش عالی)، احزاب سیاسی، اتحادیه‌ها و نهاد ه ای صنفی، گروه‌های مذهبی و وسایل ارتباط جمعی، سازمان‌های جوانان، جنبش‌های سیاسی و... اشاره کرد. پژوهش‌های بسیاری در تعامل سیاسی و مدنی نوجوانان بر روی انواع گسترده‌ای از عوامل اجتماعی، از جمله پدر و مادر، مدرسه، همسالان و رسانه‌ها متمرکز شده است (وارن و ویکس، ۲۰۱۵).^۱ با مروری بر آمار و گزارش‌های موجود در بطن فرهنگی و سیاسی فضای حاکم بر کشور می‌توان چنین عنوان نمود که یکی از مشکلات فرهنگی، سیاسی و اجتماعی جامعه ایران، غفلت از جامعه‌پذیری و گسست نسل‌های مختلف

با آموزه‌ها و هنجارهای سیاسی و شکاف میان کارگزاران نظام با بخشی از جامعه (به خصوص نوجوانان و جوانان) است. عدم توجه به این امر باعث فزونی بی‌اعتنایی جوانان نسبت به سرنوشت کشور و آسیب‌پذیری آنان در برابر تبلیغات نادرست دشمنان می‌شود (احمدی، ۱۳۸۹). اصولاً یکی از نقش‌های اساسی که برای نظام‌های آموزشی در تمامی ملیت‌ها تعریف شده است. توجه و تقویت ویژه آموزه‌های سیاسی در تمامی سطح آموزشی به طور محسوس و نامحسوس می‌باشد (هربرت^۱، ۲۰۱۴). بسیاری از مطالعات در جهان به نقش استراتژیک و حیاتی آموزش رسمی در فرآیند جامعه‌پذیری سیاسی اشاره داشته‌اند (کانس و کنت جنین^۲، ۲۰۱۴). از آنجایی که حجم عظیم جوانان امروزه در نظام آموزش عالی مشغول به تحصیل هستند و خواسته و ناخواسته در محیطی به سر می‌برند که روزانه زمان زیادی را در آن می‌گذرانند، محقق بر آن شد تا با در نظر گرفتن ساختار نظام آموزش عالی به بررسی برنامه‌های درسی و اهداف پنهان برنامه‌ها در جامعه‌پذیری سیاسی رشته علوم سیاسی در نظام آموزش عالی بپردازد.

روش

این پژوهش از نظر ماهیت از نوع تحقیقات ترکیبی، با توجه به هدف کاربردی، از لحاظ گردآوری داده‌ها در بعد کمی جزه تحقیقات توصیفی از نوع همبستگی می‌باشد. جامعه آماری تحقیق شامل کلیه دانشجویان رشته علوم سیاسی دانشگاه شیراز در سال تحصیلی ۹۴-۹۳ است ($N=182$). با استفاده از جدول مورگان تعداد ۱۱۸ نفر از آن‌ها به عنوان نمونه انتخاب شدند. ابزار اصلی تحقیق، پرسشنامه‌ای محقق ساخته و از پیش آزمون شده بود. پرسشنامه مذکور شامل ۴۹ سوال بود. جهت تعیین روایی پرسشنامه از پانل متخصصان که شامل متخصصان رشته‌های علوم سیاسی بودند، استفاده شد و براساس نظرها و پیشنهادهای آنان اصلاحات لازم در پرسشنامه به عمل آمد. به‌منظور برآورد پایایی پرسشنامه از آزمون ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد و در نهایت میزان آلفا پرسشنامه ۰,۹۲ تخمین زده شد. به منظور

1. Herbert

2. Kenneth & Kent

تحلیل داده‌ها در بخش کمی در دو بعد توصیفی و استنباطی از نرم‌افزار SPSS نسخه ۱۸ استفاده شد بدین منظور در بخش آمار توصیفی از فراوانی، درصد، میانگین و انحراف معیار در بخش آمار استنباطی از تحلیل عاملی اکتشافی استفاده شد. از نرم‌افزار تحلیل داده‌های کیفی NVivo و با استفاده از تکنیک تحلیل محتوا داده‌های بخش کیفی تجزیه و تحلیل شد.

یافته‌ها

نتایج آمار توصیفی نشان داد که جنسیت اکثریت پاسخ دهندگان با ۶۵,۴٪ مرد و نزدیک به ۳۴,۶٪ زن بودند. ۷۴,۲٪ از پاسخ دهندگان در رده سنی ۱۸-۲۴ سال، ۲۰٪ در رده سنی ۲۵-۳۰ و ۵,۸٪ در رده سنی ۳۰-۳۵ قرار داشتند. اکثریت پاسخ دهندگان با ۶۹,۱٪ در مقطع تحصیلی لیسانس و ۳۰,۹٪ در مقطع تحصیلی کارشناسی ارشد مشغول به تحصیل بوده‌اند. به منظور اولویت بندی مهم ترین مفاهیم پرداخته شده جامعه پذیری سیاسی در برنامه‌های درسی دانشجویان از آمار انحراف معیار و میانگین استفاده شد. نتایج این قسمت در جدول شماره ۲ آورده شده است. براساس نتایج جدول شماره ۲ موارد "افزایش حس وفاداری نسبت به نظام" و "چگونگی برقراری ارتباط میان دانشجویان و نهادهای سیاسی" از مهمترین عوامل هستند که در برنامه درسی دانشجویان رشته علوم سیاسی بیشتر بر آن‌ها تاکید شده است. این در حالی است که موارد "جهت‌گیری وابستگی حزبی" و "نظم دهی به رفتارهای سیاسی" از مواردی هستند که نسبت به سایر موارد کمتر در برنامه‌های درسی دیده شده است.

▼ جدول شماره ۱: اولویت بندی مهم ترین مفاهیم جامعه‌پذیری سیاسی در برنامه‌های درسی رشته علوم سیاسی

ردیف	گزاره	انحراف معیار	میانگین
۱	افزایش حس وفاداری نسبت به نظام	۵,۷۲۷	۳,۹۸
۲	چگونگی نحوه ارتباط میان شما با نهاد سیاست	۵,۷۰۳	۳,۵۴
۳	کمک به شکل‌گیری نگرش‌ها و احساسات در قبال نظام سیاسی	۰,۹۴۴	۳,۲۶
۴	آشنایی با نقش‌هایی که افراد در قبال نظام سیاسی دارند.	۱,۲۱۲	۳,۲۲

ردیف	گزاره	انحراف معیار	میانگین
۵	روشن نمودن ارزش‌ها و معیارهای سیاسی	۱,۱۲۱	۳,۱۹
۶	کمک در جهت شکل‌گیری خود سیاسی	۱,۰۶۳	۳,۱۸
۷	تقویت انگیزه برای برقراری ارتباط با جهان اسلام و مشارکت در امور بین المللی مشترک	۱,۲۴۹	۳,۱۲
۸	آشنایی با قوانین رسمی و غیر رسمی نظام	۱,۰۸۸	۳,۱۱
۹	آشنایی با شخصیت‌های سیاسی	۱,۰۱۵	۳,۱۰
۱۰	آماده‌سازی به منظور کسب آمادگی برای ایفای نقش‌های سیاسی	۱,۰۳۵	۳,۱۰
۱۱	پرورش روح تشکیلاتی و فعالیت سازمانی	۱,۱۵۱	۳,۰۹
۱۲	ایجاد آمادگی و افزایش توان رزمی برای حفظ مرزها	۱,۱۴۵	۳,۰۹
۱۳	کمک در جهت شکل‌گیری خود سیاسی	۱,۰۷۴	۳,۰۸
۱۴	آشنایی با ایدئولوژی‌های سیاسی	۱,۱۶۴	۳,۰۲
۱۵	روشن نمودن ارزش‌ها و معیارهای سیاسی	۹۳۹.	۳,۰۲
۱۶	کسب اخلاق مدنی	۱,۱۱۱	۳,۰۰
۱۷	پرورش روح تشکیلاتی و فعالیت سازمانی	۱,۰۵۷	۳,۰۰
۱۸	کمک به ابراز وفاداری به نظام، نمادهای سیاسی و افتخارات ملی	۱,۰۱۱	۳,۰۰
۱۹	علاقه مندی به فعالیت‌های سیاسی	۱,۰۳۰	۳,۰۰
۲۰	کاهش هزینه نظارت و کنترل اجتماعی	۹۷۷.	۲,۹۸
۲۱	رویارویی واقع بینانه با وقایع و مسائل سیاسی اجتماعی	۹۴۱.	۲,۹۸
۲۲	تقویت انگیزه برای برقراری ارتباط با جهان اسلام، مشارکت در امور بین المللی مشترک	۱,۰۰۰	۲,۹۸
۲۳	آشنایی با قوانین ملی و مجلس شورای اسلامی کشور	۱,۰۵۸	۲,۹۶
۲۴	القا احساس شایستگی سیاسی در جامعه	۱,۰۶۸	۲,۹۶
۲۵	آماده‌سازی برای مشارکت سیاسی	۱,۱۵۴	۲,۹۶

ردیف	گزاره	انحراف معیار	میانگین
۲۶	آشنایی با وظایف، حقوق و نقش‌های شهروندی سیاسی	۱,۰۹۱	۲,۹۶
۲۷	جهت دهی و کنترل احساسات و عواطف سیاسی	۱,۱۰۳	۲,۹۶
۲۸	کمک در پیشرفت و تکامل نقش شهروندی	۱,۱۶۳	۲,۹۲
۲۹	هدایت انگیزه‌های سیاسی	۱,۱۵۸	۲,۹۲
۳۰	پذیرش جامعه از سوی فرد	۱,۰۴۷	۲,۹۲
۳۱	کسب منش دموکراتیک	۱,۱۸۲	۲,۹۰
۳۲	تامین انتظارات اجتماعی از فرد	۱,۱۲۹	۲,۹۰
۳۳	چگونگی نحوه ارتباط میان شما با نهاد سیاست	۹۲۲.	۲,۸۸
۳۴	مبارزه قهرآمیز با استکبار جهانی	۱,۰۳۶	۲,۸۷
۳۵	انتقال فرهنگ جاری (میراث فرهنگی یا سنت‌های نیاکان ما)	۱,۱۷۸	۲,۸۶
۳۶	آموزش نقش‌ها و مهارت‌های سیاسی	۱,۰۸۰	۲,۸۶
۳۷	همسویی و انطباق با اقتضات فرهنگی	۹۹۸.	۲,۸۵
۳۸	افزایش همبستگی اجتماعی	۱,۰۵۷	۲,۸۴
۳۹	آموزه‌هایی پیرامون تضمین بقا و استمرار نظام سیاسی کشور	۹۱۲.	۲,۸۴
۴۰	پرورش تمایلات سیاسی	۱,۱۶۱	۲,۸۴
۴۱	تقویت روح تعهدمندی و مسؤولیت پذیری	۱,۰۹۰	۲,۸۳
۴۲	کسب آمادگی برای تحرک سیاسی	۱,۰۴۰	۲,۸۰
۴۳	قدرت یابی بر تحلیل مسائل و رویدادهای سیاسی	۱,۱۳۰	۲,۷۸
۴۴	دفاع از کيان جامعه اسلامی و تمامیت ارضی	۱,۱۶۶	۲,۷۸
۴۵	مهار تمایلات بالقوه سرکش و ضد اجتماع	۱,۱۵۳	۲,۷۶
۴۶	کنترل کشش‌ها و خواسته‌های ناهمسو و ناهمخوان با جامعه	۹۹۵.	۲,۷۳
۴۷	جهت‌گیری وابستگی ایدئولوژی	۱,۱۶۵	۲,۶۵
۴۸	جهت‌گیری وابستگی حزبی	۱,۱۰۲	۲,۶۴

ردیف	گزاره	انحراف معیار	میانگین
۴۹	نظم دهی به رفتارهای سیاسی	۱,۱۵۳	۲,۵۹

تحلیل مهمترین عوامل جامعه‌پذیری سیاسی از دید دانشجویان رشته علوم سیاسی مورد بعدی تحلیل‌های آماری بود. که برای این منظور از روش تحلیل عاملی استفاده شد. جهت تعیین مناسب بودن داده‌ها برای تحلیل عاملی از ضریب KMO و آزمون بارتلت استفاده شد. مقدار KMO برابر ۰/۹۹۴ و مقدار آزمون بارتلت برابر ۱۱۸۵/۵۲۴ ($p = ۰,۰۰۰$) بود که در سطح یک درصد معنی‌دار گردید و در نتیجه نشان داد که داده‌ها برای تحلیل عاملی مناسب هستند. در این تحلیل ۶ عامل با مقادیر ویژه بالاتر از ۱ استخراج شد، که ۶۸,۰۷۳ درصد از واریانس کل عامل‌ها را تبیین می‌کردند و نزدیک به ۴۲ درصد باقی‌مانده مربوط به عواملی بود که در تحلیل شناسایی نشده بودند. با توجه به مقدار ویژه در جدول ۳ عامل ۱ با مقدار ویژه (۶,۲۹) با واریانس ۱۲,۸۴۱ بیشترین سهم را در تبیین واریانس کل عامل‌ها دارد.

▼ جدول شماره ۳- تعداد عامل‌های استخراجی و سهم هر یک از آن‌ها

شماره عامل	مقدار ویژه	درصد واریانس	مقدار تجمعی
۱	۶/۲۹۲	۱۲/۸۴۱	۱۲/۸۴۱
۲	۶/۱۹۸	۱۲/۶۴۸	۲۵/۴۸۹
۳	۵/۵۴۷	۱۱/۳۲۰	۳۶/۸۰۹
۴	۵/۳۵۵	۱۰/۹۲۸	۴۷/۷۳۷
۵	۵/۱۲۸	۱۰/۴۶۶	۵۸/۲۰۳
۶	۴/۸۳۶	۹/۸۷۰	۶۸/۰۷۳

به منظور جداسازی عامل‌ها به صورت روشن‌تر از چرخش عاملی واریماکس استفاده شده است که بار عاملی هر متغیر پس از چرخش عاملی در جدول ۴ آمده است. پس از بررسی گویه‌های (متغیرها) مربوط به هر عامل و بار عاملی آن‌ها عوامل به ترتیب: نگرش سیاسی، ارزش‌های سیاسی، قوانین سیاسی، دانش سیاسی، اخلاق سیاسی، آمادگی سیاسی و هنجارهای سیاسی نام‌گذاری شدند.

▼ جدول شماره ۴- تحلیل عوامل جامعه‌پذیری سیاسی در برنامه‌های درسی رشته علوم سیاسی

عامل‌ها	گویه‌ها	بار عاملی
نگرش سیاسی	همسویی و انطباق با اقتضائات اجتماعی	۰,۶۱۳
	همسویی و انطباق با اقتضائات فرهنگی	۰,۷۳۵
	چگونگی نحوه ارتباط میان شما با نهاد سیاست	۰,۷۴۹
	روشن نمودن گرایش‌ها و نگرش‌های سیاسی	۰,۶۳۳
	روشن نمودن ارزش‌ها و معیارهای سیاسی	۰,۷۵۰
ارزش‌های سیاسی	آشنایی با رفتارهای سیاسی و دیپلماتیک	۰,۶۴۰

عاملها	گویه‌ها	بار عاملی
	هدایت‌انگیزه‌های سیاسی	۰,۵۱۴
قوانین سیاسی	آشنایی با شخصیت‌های سیاسی	۰,۶۸۱
	آشنایی با قوانین ملی و مجلس شورای اسلامی کشور	۰,۸۰۹
	کمک در پیشرفت و تکامل نقش شهروندی	۰,۷۳۴
	کمک در جهت‌شکل‌گیری خود سیاسی	۰,۷۶۴
	کمک به شکل‌گیری نگرش‌ها و احساسات در قبال نظام سیاسی	۰,۶۲۹
	آشنایی با نقش‌هایی که افراد در قبال نظام سیاسی دارند.	۰,۷۳۷
	افزایش حس وفاداری نسبت به نظام	۰,۵۲۲
دانش سیاسی	افزایش دانسته‌ها یا باورهای شما در مورد نظام	۰,۵۴۴
	آموزش نقش‌ها و مهارت‌های سیاسی	۰,۶۱۰
	انتقال فرهنگ جاری (میراث فرهنگی یا سنت‌های نیاکان ما)	۰,۸۵۰
	نظم‌دهی به رفتارهای سیاسی	۰,۷۰۴
	افزایش همبستگی اجتماعی	۰,۸۰۱
	آموزه‌هایی پیرامون تضمین بقا و استمرار نظام سیاسی کشور	۰,۵۴۰
	آماده‌سازی به منظور کسب آمادگی برای ایفای نقش‌های سیاسی	۰,۶۱۸
	آماده‌سازی برای مشارکت سیاسی	۰,۶۵۶
	پذیرش جامعه از سوی فرد	۰,۶۰۱
	قدرت‌یابی بر تحلیل مسائل و رویدادهای سیاسی	۰,۵۵۶
اخلاق سیاسی	پرورش روح میهن‌دوستی	۰,۸۱۵
	القا احساس شایستگی سیاسی در جامعه	۰,۶۱۳

عاملها	گویه‌ها	بار عاملی
	جهت‌گیری وابستگی حزبی	۰,۷۱۴
	جهت‌گیری وابستگی ایدئولوژی	۰,۷۷۹
	کسب اخلاق مدنی	۰,۶۱۴
	علاقه مندی به فعالیت‌های سیاسی	۰,۶۸۰
	آشنایی با وظایف، حقوق و نقش‌های شهروندی سیاسی	۰,۵۵۵
آمادگی سیاسی	مهارت‌های بال‌فوق سرکش و ضد اجتماع	۰,۷۰۴
	جهت‌دهی و کنترل احساسات و عواطف سیاسی	۰,۵۳۴
	کمک به ابراز وفاداری به نظام، نمادهای سیاسی و افتخارات ملی	۰,۶۱۷
	مبارزه قهرآمیز با استکبار جهانی	۰,۵۲۲
	ایجاد آمادگی و افزایش توان رزمی برای حفظ مرزها	۰,۷۹۶
	دفاع از کيان جامعه اسلامی و تمامیت ارضی	۰,۶۵۹
	پرورش روح تشکیلاتی و فعالیت سازمانی	۰,۶۶۵
هنجارهای سیاسی	تامین انتظارات اجتماعی از فرد	۰,۶۰۹
	کسب آمادگی برای تحرک سیاسی	۰,۵۴۰
	آشنایی با ایدئولوژی‌های سیاسی	۰,۶۸۳
	آشنایی با قوانین رسمی و غیر رسمی نظام	۰,۷۱۱
	تقویت روح تعهدمندی و مسؤولیت‌پذیری	۰,۷۵۰

به منظور شناسایی مهم‌ترین دروسی که نقش بسزایی در مطرح نمودن این مفهوم در برنامه‌های درسی داشته‌اند سوالی با این عنوان مطرح شد که، "به نظر شما کدام یک از واحدهای درسی که تا کنون سپری نموده‌اید نقش بیشتری در افزایش جامعه‌پذیری سیاسی

شما داشته است؟" نتایج تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از نرم افزار NVivo و تکنیک تحلیل محتوای ادراکی نشان داد که درس "جامعه‌شناسی سیاسی" و "تحولات سیاسی و اجتماعی ایران" بیشترین دروسی بوده‌اند که در آن‌ها اهداف پنهان القای جامعه‌پذیری سیاسی در بین دانشجویان دنبال شده است. جدول شماره ۳ نتایج تحلیل محتوای ادراکی با استفاده از نرم افزار NVivo را نشان می‌دهد.

▼ جدول شماره ۳: نتایج تحلیل محتوای ادراکی مهم ترین دروس مطرح‌کننده جامعه‌پذیری سیاسی از نگاه دانشجویان

تعداد ارجاعات	دروس
۱۲۴	جهان سوم
۳۲۴	روابط بین الملل
۱۳۰	جامعه‌شناسی سیاسی
۴۰	تاریخ تحولات معاصر
۷۰	سیاست‌های خارجی جمهوری اسلامی ایران
۲۹	سیاست‌های خارجی قدرت‌های بزرگ
۴۰	حقوق اساسی
۲۰	نوسازی و دگرگونی سیاسی
۱۳۱	تحولات سیاسی و اجتماعی ایران
۷۰	مبانی علم سیاست
۲۳	اندیشه‌های سیاسی اسلام
۳۰	جامعه‌شناسی
۲۰	تئوری‌های انقلاب
۱۸	ایران جغرافیای سیاسی خاورمیانه
۱۷	انقلاب اسلامی ایران

سوال دومی که به صورت باز در انتهای ابزار گرد آوری داده‌ها تعبیه گردید با این عنوان مطرح شد که "به نظر شما بهترین گزینه به منظور افزایش و یا تقویت روحیه جامعه‌پذیری سیاسی در بین دانشجویان چه می‌باشد؟ چرا؟" نتایج تحلیل محتوای مفهومی در این سوال نشان داد که از نظر پاسخگویان از طرق گوناگون می‌توان این مفهوم را به طور ملموس و ناملموس در نظام آموزش عالی و چه بسا جامعه فراگیر نمود. یکی از مفاهیمی که در بین پاسخ‌ها بیشترین اشاره به آن شده بود "حضور آزادانه تر نهادها، تشکلهای صنفی چه در دانشگاه و یا در خارج داشکاه" بود چرا که از نظر دانشجویان حضور آزادانه تر دانشجویان و یا حتی عموم در این مجالس همراه با آزادی سخن با در نظر گرفتن حد و مرز خود می‌تواند نقش بسزایی در شفاف نمودن افکار جامعه نسبت به نظام سیاسی خود در پی داشته باشد.

نتیجه‌گیری

نظام‌های آموزشی نقش مهمی در جامعه‌پذیری سیاسی بر عهده دارند. امری که مورد عنایت روانشناسان و متخصصان تربیت نظیر «چارلز مریام»^۱ می‌باشد. او اشاره دارد که افراد فرایند جامعه‌پذیری سیاسی را در درجه‌ی اول از نظام آموزشی کسب می‌کنند و آن از خلال کتاب‌ها و روش‌های آموزشی و یا از خلال فعالیت روزانه و یا ساختار زندگی درونی این مؤسسات نمایان می‌گردد. ضمن آنکه این مکان‌ها به ایجاد و شکل دهی به مفهوم «شهروندی»^۲ در میان دانش آموزان و دانشجویانشان می‌پردازند. اگر چه برخی تفاوت‌های فردی در میان دانش آموزان و دانشجویان در فرایند جامعه‌پذیری سیاسی ایشان و علاقه‌ی آتی آن‌ها به ایفای نقش رهبری و یا تلاش در جهت آن مشاهده می‌شود، اما نقش اساسی را همین مؤسسات ایفا می‌کنند. این امر علاوه بر روند شکل‌گیری گرایش‌ها و آراء، ارزش‌ها و مکاتب سیاسی در این مراکز است که مورد تایید پژوهش‌های «لانگتون»^۳ و «جیننگز»^۴

1. C. Merriam
2. Citizenship
3. Langton
4. Jennings

« و «نیمی^۱» و دیگران می‌باشد. اگر چه همزمان نتایج این تحقیقات نشان می‌دهد که بخش بزرگی از دانش آموزان و یا دانشجویان متأثر از هیچ گرایشی در جامعه‌پذیری سیاسی یا مکاتب سیاسی عام به جهت نقش خانواده، گروه همسالان، جامعه‌ی محلی و عنصر نژادی نشده‌اند (مقدم فر، ۱۳۸۸). علاوه بر نظام آموزشی شکی نیست که رویدادها به عنوان یکی از وسایل جامعه‌پذیری سیاسی محسوب می‌گردند که این امر در وقایع تظاهرات، آشوب‌ها در جنبه‌های ساختاری و غیر ساختاری دیده می‌شود. بعنوان مثال جنبش دانشجویی دهه‌ی ۶۰ فرانسه نقش مهمی در فرایند جامعه‌پذیری سیاسی و ظهور جنبش‌های تندروی کارگری و اغتشاشات اتحادیه‌ای در حمایت از دانشجویان داشت که این امر به اشکال مختلفی در جهان به کار می‌رود. نمونه‌های بسیاری از فرایند جامعه‌پذیری از طریق وقایع یا اخباری که به ترور سیاسی توسط یک گروه یا اصلاح انتخابات، رشوه و یا فساد سیاسی در تایید یا رد نظام سیاسی می‌پردازند، دیده شده است.

ایستاره‌هایی (ارزش‌هایی) که در دوران کودکی فرد شکل می‌گیرد، با کسب تجربیات مختلف اجتماعی، پیوسته تعدیل یا تقویت می‌شود. از این رو، ارزش‌های سیاسی فرد همواره در حال دگرگونی است (آلموند، ۱۳۹۰). بنابراین تأکید و توجه به جامعه‌پذیری سیاسی برای حفظ ارزش‌ها و آرمان‌های مورد قبول، بسیار حیاتی است. از «جامعه‌پذیری سیاسی» می‌توانیم با عنوان «تربیت سیاسی» نیز یاد کنیم. تربیت سیاسی، مهم‌ترین نوع تربیت است که در تحقق اهداف مادی و معنوی جامعه نقش اساسی دارد. تربیت سیاسی در نهادهای آموزشی بر اساس فرایند جامعه‌پذیری می‌تواند دارای دو تاثیر متفاوت باشد. «از یکسو این فرایند مهم‌ترین عامل ثبات فرهنگ سیاسی و ساختار اجتماعی در طول زمان است. به عبارت دیگر هر نظام اجتماعی می‌کوشد تا ارزش‌ها، نگرش‌ها و دیدگاه‌های ضروری را برای تداوم نظام سیاسی خود را به افراد جامعه منتقل کند و انجام این کار از طریق فرایند جامعه‌پذیری سیاسی صورت می‌گیرد. اما از سوی دیگر فرایند جامعه‌پذیری می‌تواند وسیله بروز تغییرات اجتماعی و سیاسی نیز باشد. برای اینکه این کارکرد نیز تحقق یابد، باید در

جریان جامعه‌پذیری سیاسی احساس توانمندی و تفکر انتقادی نیز به افراد آموزش داده شود. فراگیری این احساس می‌تواند بخش مهمی از تعلیم و تربیت مدنی باشد. پس جامعه‌پذیری سیاسی بالقوه منبع بروز تغییر نیز هست (شارع پور، ۱۳۸۶). این مهم به گونه‌ای در نتایج مطالعه حاضر نیز محقق شد. بر این اساس اهداف پنهان برنامه‌های درسی دانشجویان رشته علوم سیاسی تلاش در جهت القای دانش سیاسی و نگرش سیاسی در بین دانشجویان بود. همانطور که نتایج تحلیل عاملی نیز این مهم را تأیید می‌کند که عامل نگرش سیاسی با بالاترین بار عاملی ۱۲/۸۴۱ در رده اول قرار دارد. با توجه به پیوند چنین ضرورتی بین فرایند تربیت سیاسی و جامعه‌پذیری سیاسی دولتمردان معمولاً زمانی نیاز به این برنامه‌های جامع درسی دارند که عناصری از بی‌ثباتی بالقوه را درون نظام خود مشاهده می‌کنند. بر این اساس در یک رویکرد و معنای عام و کلی فرایند جامعه‌پذیری سیاسی شامل تمام یادگیری‌های سیاسی، اعم از رسمی و غیررسمی، هدفمند یا بدون طرح و برنامه می‌باشد که در هر مرحله از دوران زندگی را شامل می‌شود (دوس و همکاران، ۲۰۰۹). این یادگیری نه تنها شامل یادگیری‌های سیاسی صریح می‌شود بلکه شامل آن دسته از رفتارهایی که ظاهراً غیر سیاسی هستند ولی بر رفتار سیاسی اثر می‌گذارند نیز در بر می‌گیرد. لذا می‌توان گفت که جامعه‌پذیری سیاسی دارای دو قلمرو است: از یکسو فعالیت‌های نظام مند و روش مند و از سوی دیگر فعالیت‌های خودانگیخته و برنامه‌ریزی نشده. می‌باشد (توسلی، ۱۳۸۹). از آنجایی که بر کسی پوشیده نیست منشا تغییر رفتار از دانش سرچشمه می‌گیرد. در برنامه‌های درسی رشته علوم سیاسی نیز توجه به این مهم از دید دانشجویان در رده چهارم با بار عاملی ۱۰,۹۴ قرار دارد.

از آنجایی که اکثر دانشجویان را قشری از جوانان تشکیل می‌دهند که در آستانه انتخاب شغل و تعیین مسیر آینده زندگی هستند بنابراین ترس از پیامد کار و عدم امنیت فعالیت‌های سیاسی موجب می‌شود اقلیت خاصی از درگیر شدن در سیاست روی گردان شوند، در واقع دیدگاه‌های سیاسی یک فرد که خویش سیاسی او را تشکیل می‌دهد محصول تجربیات

تمامی عمر او در یک محیط اجتماعی ویژه است (هستال^۱، ۲۰۰۵). در این راستا نتایج نشان می‌دهد که یکی از اهداف پنهان برنامه‌های درسی در زمینه جامعه‌پذیری سیاسی توجه به بعد آمادگی سیاسی است، این مولفه در رده پنجم از نگاه دانشجویان قرار گرفت. بر این اساس از دید کلی تر نیز دولت باید با فراهم آوردن امنیت برای فعالیت‌های سیاسی، چه حمایتی و چه مخالف، مقدمات مشارکت بیشتر این قشر جوان و آگاه جامعه در امور را فراهم سازد. اما به منظور ارائه راهکاری که بتوان از لوای آن نقش و حضور جامعه‌پذیری سیاسی را در بین دانشجویان پر رنگ تر نمود، سوالی با این عنوان مطرح شد که "به نظر شما بهترین گزینه به منظور افزایش و یا تقویت روحیه جامعه‌پذیری سیاسی در بین دانشجویان چه می‌باشد؟ چرا" نتایج تحلیل محتوای سوالات ابعاد گوناگون فکری دانشجویان را در این حیطه هویدا نمود، به عنوان مثال دانشجویی بعد کل نگر به این مفهوم پرداخته و سعی در تبیین اهداف پنهان برنامه درسی علوم سیاسی را داشت به گونه‌ای که بیان نمود «افزایش همبستگی سیاسی و اجتماعی و آماده‌سازی برای مشارکت سیاسی شاید یکی از بهترین گزینه‌ها برای افزایش و تقویت روحیه جامعه‌پذیری باشد چرا که تا زمانی که یک نوع انگیز برای همبستگی اجتماعی در جامعه ایجاد نشود و فردی نقش خود را طبیعتاً نشناسد نمی‌تواند موفق باشد، در نهایت آموزش نقش‌ها و مهارت‌های سیاسی نقش اساسی را در این بین ایفا می‌کند. مورد دیگری که به آن اشاره شده بود و صرفاً بر اهداف پنهان برنامه درسی تاکید داشت بحث‌های مطرح شده در کلاس‌های درس بود، بنا به گفته یکی از پاسخ‌دهندگان «ارائه بحث‌های مصادافی و نه صرفاً نظری، بدون سانسور در کلاس‌های درس می‌تواند ما را با واقعیت‌های جامعه بیشتر آشنا سازد تا بتوانیم تصمیم درست تر و در ادامه آن نظر معقول تری نسبت به محیط اطراف خود داشته باشیم». در جایی دیگر به عقیده یکی از دانشجویان در زمینه جامعه‌پذیری سیاسی این چنین عنوان نمود که «کتاب‌های غیر درسی و مطالعه آزاد موفقیت بیشتری در جامعه‌پذیری نسبت به کتاب‌های درسی در سال‌های اخیر داشته است، به عبارت بهتر سر فصل‌های درسی ارائه شده صرفاً نظری بوده و نمی‌توانند قدرت تحلیلی چند جانبه دانشجویان

1. Hesselall

را تقویت کنند». یکی دیگر از دانشجویان از بعد رابطه‌ای به این مفهوم پرداخت از نظر وی «ارتباط دروس ارائه شده با جامعه و معضلات آن بسیار بسیار ضعیف است و این عامل به طور نا محسوس می‌تواند ابعاد بسیاری از جامعه‌پذیری سیاسی را در بین دانشجویان محدود کند».

در نهایت می‌توان راهکارهای زیر را در جهت افزایش دانش جامعه‌پذیری سیاسی در بین دانشجویان ارائه نمود.

- تغییر دیدگاه‌های ساختاری نظام نسبت به آموزش عالی و به خصوص رشته‌های علوم انسانی است که به دور از ایدئولوژی زدگی بتوان به تدوین سر فصل‌ها و دروس مطرح شده در نظام آموزش عالی پرداخت.

- تلاش اساتید در کلاس درس بیشتر با محوریت شفاف‌سازی و میدان دادن به آزادی بیان دانشجویان مدیریت شود، به عبارت دیگر مسائل بروز با تحلیل‌های قوی تر مطرح شود.

- رویکردی اتخاذ گردد که مباحث نظری مطرح شده به طور عملی در جامعه پیاده‌سازی شود.

- تلاش هرچه بیشتر اساتید در جهت مطالعه متون و کتب غیر درسی توسط دانشجویان

- نقویت فرهنگ سیاست عملی در امور سیاسی می‌تواند در جامعه‌پذیری سیاسی نقش

اساسی ایفا کند - ایجاد و حف تعامل دوستانه و سازنده بیا دانشجویان، ایجاد روابط صلح

میان افراد جامعه زیرا در ابتدا آشنایی لازم صورت می‌گیرد و بعد نقد نقش احزاب.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

- اکبری، محمد موسی (۱۳۹۱)، نهادهای سیاسی مؤثر در جامعه‌پذیری سیاسی، قابل دسترسی در www.bonyadesaba.com
- آلموند، گابریل و جونیور، پاول (۱۳۹۰)، چهارچوبی نظری برای بررسی سیاست تطبیقی، ترجمه‌ی علیرضا طیب، نشر مرکز آموزش مدیریت دولتی.
- توسلی، غلامعباس؛ (۱۳۸۹). جامعه‌شناسی و آموزش و پرورش، چاپ اول، تهران: نشر علم.
- شارع پور، محمود؛ (۱۳۸۶). جامعه‌شناسی آموزش و پرورش، چاپ سوم، تهران: نشر سمت.
- شربتیان، محمد حسین (۱۳۹۲)، ضرورت جامعه‌پذیری سیاسی در برنامه‌ریزی درسی، ویژه‌نامه هشتمین سالگرد انسان‌شناسی و فرهنگ .
- شرف الدین، سیدحسین (۱۳۹۱)، جامعه‌پذیری سیاسی و تربیت سیاسی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، پرتال جامع علوم انسانی.
- عضدانلو، محمد (۱۳۸۸)، جامعه‌پذیری سیاسی، فصلنامه مدیریت و سیاست. شماره ۱۶.
- علویان، مرتضی (۱۳۸۷)، نقش علما در جامعه‌پذیری سیاسی با تاکید بر انقلاب اسلامی، فصلنامه علوم سیاسی، شماره ۲۱.
- کارگر، رحیم (۱۳۸۳)، جامعه‌پذیری سیاسی، مجله مبلغان، شماره ۵۸، ص ۸۲.
- مقدم فر، گلناز (۱۳۸۸)، جامعه‌پذیری سیاسی و کارکردهای آناکتساب رفتارهای سیاسی خاص جامعه، روزنامه رسالت، شماره ۶۸۲۴ / نمایه شده در مرکز اطلاعات علمی مگیران.
- مقدم فر، گلناز (۱۳۸۸)، جامعه‌پذیری سیاسی. روزنامه شرق - شماره ۱۲۳۵
- میرزایی ملکیان، محمد (۱۳۸۰)، بررسی تأثیر نوع روابط خانوادگی بر جامعه‌پذیری سیاسی دانشجویان. پایان نامه دوره کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران، ۲۴۲ ص.
- نامی، داوود (۱۳۸۱)، روزنامه جام جم، قابل دسترسی در www.jamejamonline.ir/newstext.aspx?newsnum=100004202991

- Chillcote, R.H (2013):>Theories of comparative politics; the search for a paradigm, Colorado: west pres
- Lipset, S.M (2009): Political man: The social Bases of Politics, New York: University Press
- Pattijn, H. (2009): political knowledge of last year secondary school pupils in Belgium, Republica, vol.28.no.2 .
- Almond, G; S. Verba (1963): Civic Culture , Princeton: Princeton university press.
- Dowse, Rodert & John A.Hughes(2008): Political Sociology, New York, John Wiley and Sons, 2008.
- Hessetal . R.D.(2005),The Development of political attitudes Childeren (Chicago; Aldine Publishing Co p.213.
- Kenneth P. Langton and M. Kent Jennings(2014),Political Socialization and the High School Civics Curriculum in the United States, American Political Science Review American Political Science Review / Volume 62 / Issue 03 / September 1968, pp 852-86
- McDevitt, Michael (2006), Experiments in Political Socialization: Kids Voting USA as a Model for Civic Education Reform. Principal Investigator University of Colorado, Boulder michael.mcdevitt@colorado.edu. Spiro Kiouisis, Co-Principal Investigator University of Florida CIRCLE WORKING PAPER 49 AUGUST 2006
- Warren, Ron & Wicks, Robert (2015)Political Socialization: Modeling Teen Political and Civic Engagement. Department of Communication at the University of Arkansas .Center for Communication and Media Research at the University of Arkansas Source:2014 Journal Citation Reports® (Thomson Reuters, 2015)

Herbert. H.B(2014),Political socialization through the secondary school curriculum : the case of Kenya. <http://www.researchkenya.or.ke/node>.

Ellen,Q. Hooghe. M(2014).Political attitudes and political participation: A panel study on socialization and self-selection effects among late adolescents, American Political Science Review.VOL24.

